

КСЕНОФОБИЯ (XENOPHOBIA) – нав'язливий страх перед незнайомим, чужим, чужоземним та відповідна поведінка неприйняття «іншого» у зв'язку з його етнічними, релігійними, культурними відмінностями чи належністю до статевих меншин. Термін походить від грецького ξένος, що означає «іноземець», і φόβος, тобто «страх». Отож, оскільки це пов'язано з фобіями, людина відчуває страх перед представниками інших культур, меншин, релігій, соціальних груп тощо.

Оскільки втіленням почуття страху для ксенофобів є переважно іноземці, це суттєво відрізняє ксенофобію від расизму, який ґрунтується на неприйнятті іншого за ознакою виключно раси; з іншого боку, за змістом ці поняття дуже схожі між собою. А. Кельберг вважає, що ксенофобія – це опредмечена, матеріалізована, наділена ідеологічною концепцією ілюзія «чужого», коли з'являється страх, що звільняє ксенофоба від відповідальності за спосіб мислення і спосіб дії. Е. Фромм у своїй праці «Анатомія людської деструктивності» писав, що все чуже викликає в людині зацікавлення, але й страх, підозріливість і заперечення, оскільки потребує неординарних рішень. Вчені пояснюють вияви ксенофобії тим, що вміщення «чужого» до притаманної людині системи соціальних координат не передбачає звичного способу сприйняття, інтерпретації і поведінки. «Чужий» при цьому наповнюється особливою конкретикою, оскільки відрізняється звичками, цінностями, поглядами, а тому стає не «іншим», а саме «чужим», тобто далеким, таким, що не має нічого спільного з «нашим». Людей, зарахованих до цієї групи, сприймають відсторонено, їх часто вважають винуватцями своїх проблем, оцінюють як ворогів.

Історичне коріння ксенофобії закладене в самій природі людини та її цивілізаційному поступі; з давніх-давен поява чужаків не передбачала нічого доброго, оскільки вони могли претендувати на землі, пасовиська, майно, жінок тощо. В кращому випадку чужоземці адаптувалися до середовища, але привносили в нього зміни. Універсальна психологічна альтернатива «ми-вони» завжди визначала соціальний порядок взаємовідносин людей у суспільстві. Запорукою виживання в умовах цивілізаційних змін було створення замкнутих «ми-груп» й більш чи менш упереджене ставлення до «вони-груп». Прагнення поділяти світ на «ми» й «вони» – базова особливість людської природи і центральний психологічний механізм ксенофобії.

У соціології та соціальній психології (А. Леонтьєв, А. Кельберг, І. Кон, Е. Фромм та ін.) виділяють дві основні форми ксенофобії: 1) неприйняття і страх перед групами населення, які не розглядаються як частина суспільства; 2) культурну ксенофобію (неприйняття іноземних запозичень до найбільш поширеної на певній території мови; неприйняття елементів побуту, одягу, традицій тощо). Ксенофобія часто спрямована на нових іммігрантів, біженців, трудових мігрантів, представників національних меншин. За іншим поділом, для ксенофобії притаманні *три основні страхи (фобії)*:

- расові та етнічні фобії (етнофобії), за якими визначальними є упередження та дискримінація щодо осіб іншої раси чи етнічної групи (білий і чорний расизм, антисемітизм, сінофобія, тобто фобія щодо китайців, та ін.);

- релігійні фобії, які визначають страх і упереджене ставлення щодо прихильників різних релігійних орієнтацій (ісламофобія, фобії щодо буддистів, кришнаїтів тощо);

- фобії щодо груп, що відрізняються за культурними, матеріальними чи фізичними ознаками.

До останньої групи входить досить багато категорій соціальних фобій, серед яких можуть бути такі специфічні, як фобії щодо вегетаріанців, мешканців сіл\міст та ін. Крім того, найбільш поширеними прикладами останньої групи фобій є *мігрантофобія* (упередження й дискримінація проти біженців, вимушених мігрантів, осіб без певного місця проживання); *ейджизм* (упереджене ставлення на основі віку людини); *сексизм* (неприйняття й дискримінація на основі статевої належності); *гандикапізм* (фобія щодо осіб з фізичними вадами) та ін. Дослідження свідчать, що особливо поширеними зазначені фобії стають у кризові періоди суспільного розвитку.

В Україні за часи її незалежності найнижчий рівень ксенофобії реєструвався в перші роки після проголошення незалежності, а нині складає найвищий показник за 23 останні роки. Найбільш толерантною в Україні є молодь до 30 років. За даними українського інституту КМІС, індекс ксенофобіє в українському суспільстві в порівнянні 1995 і 2002 років найбільше зріс щодо американців (з 3,62 до 4,63), євреїв (з 3,71 до 4,13) та російськомовних українців (з 1,84 до 2,23). Низьким залишається відсоток громадян України, які б бажали бачити представників інших націй членами своїх сімей (13% – американців, темношкірих – 5%). До 2005 року рівень ксенофобії в Україні зріс на 18%.

Зростання чи спадання рівня ксенофобії в окремо взятому суспільстві залежить від:

1. Конкретних соціокультурних умов у соціумі. У випадку, коли панівною формою суспільної свідомості є релігія, негативне ставлення до «іншого» формулюється в релігійних термінах, а іновірці проголошуються головними ворогами. У процесі наростання релігійної ксенофобії з'являються міфи про «правильні» і «неправильні» релігії.

2. Ознак походження тієї чи іншої людини, її територіальної чи державної належності. Так в Україні з'явився феномен «бандерівців», до яких зараховують всіх мешканців західних областей нашої держави, чи «москалів», куди потрапили мешканці східних регіонів України.

Специфіка вияву ксенофобії в Україні пов'язана з пострадянським її статусом. Колишній Радянський Союз представляв собою територію проживання численних етнічних груп і культур, а національна політика в ньому була двоякою: з одного боку, пропагувався інтернаціоналізм і «дружба між народами», з іншого – заохочувався російський етнічний націоналізм й утискалися національні рухи меншин – аж до депортацій окремих етнічних груп (кримські татари, євреї).

Ксенофобія може виражатися як у прихованому (ізоляціонізм), так і у відкритому (відкрита ксенофобія) стані. Вона є особистісною характеристикою окремої людини, тому об'єкти неприйняття можуть мінятися залежно від обставин: так, ними можуть стати росіяни, китайці, євреї, американці – залежно від наявної соціальної (соціально-культурної, соціально-економічної, соціально-політичної) ситуації в країні чи окремо взятому регіоні.

Особливе місце серед виявів ксенофобії займає неприйняття, негативне ставлення і навіть ненависть до представників сексуальних меншин, яке ще іноді називають *гомофобією*. Гомостатеві стосунки в такому разі зараховують до смертних гріхів (релігійна гомофобія), психічних захворювань (психологічна гомофобія), фізіологічних проблем (фізіологічна гомофобія), шкідливих звичок чи виявів розпусти (соціокультурна гомофобія). У деяких країнах світу нормативно закріплене право на одностатеві шлюби (Аргентина, Бельгія, Ісландія, Нідерланди, Канада, Португалія та ін.),

що викликало масові протести в інших країнах (серед яких – Російська Федерація, де законодавчо заборонена пропаганда гомостатевих відносин).

Основним механізмом подолання ксенофобії є розвиток особистісної та суспільної *толерантності*. Толерантність не передбачає обов'язкової любові до «своїх» і «чужих», а визнання реально існуючого плюралізму культур і стилів життя, що є умовою мирного співіснування.

Міжнародна спільнота накопичила значний досвід попередження та корекції ксенофобії. У 1997 році Європарламент на базі Європейської комісії по боротьбі з расизмом і ксенофобією (CRX) створив Європейський центр моніторингу расизму і ксенофобії (EUMC). До основних завдань цього центру належить відстеження расистських та ксенофобських настроїв у різних країнах світу та можливе попередження соціальних конфліктів на цьому ґрунті.

Провідним інструментом зниження рівня ксенофобії виступає просвітництво та більш глибоке ознайомлення з культурою, традиціями інших народів, етносів, релігій.

Література

1. Кон И С. Гомофобия как форма ксенофобии / И. С. Кон [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sexology.narod.ru/info167.html>.
2. Ксенофобія // Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170 000 / уклад., гол. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь : Перун, 2003. — 1427 с.
3. Осуществление резолюции 60/251 Генеральной Ассамблеи от 15 марта 2006 года, озаглавленной «Совет по правам человека». Доклад Специального докладчика по вопросу о современных формах расизма, расовой дискриминации, ксенофобии и связанной с ними нетерпимости г-на Дуду Дьена [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www1.umn.edu/humanrts/russian/council/Rres_humanrightscouncil.html.